

SOLMAZ SADIQOVA

Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının dosenti,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru,

E-poçt: solmaz_bdu@mail.ru

FİDAN NAĞİYEVA

Bibliografiyaşünaslıq kafedrasının magistrantı

E-poçt: fidan.nagiyeva.98@mail.ru

AZƏRBAYCANDA SOSIAL-SİYASİ ELMLƏR ÜZRƏ SƏNƏD AXINI VƏ CƏMİYYƏTİN İNFORMASIYA TƏMİNATINDA ONUN ROLU

Xülasə: *Məqalə Azərbaycanca sosial-siyasi elmlər üzrə sənəd axını və cəmiyyətin informasiya təminatında roluna həsr olunmuşdur. Sivilizasiyanın inkişafının müasir mərhələsi olan informasiya cəmiyyətinin formalaşmasının və inkişafının əsasında informasiya təminatı dayandığı qeyd olunmuşdur. İnformasiya cəmiyyəti, məlumatların istifadəsi, yaradılması, paylanması, manipulyasiya və integrasiyasının əhəmiyyətli bir fəaliyyət olduğu bir cəmiyyətdir. İnformasiya cəmiyyətinin əsas hərəkətverici qüvvələri müxtəlif məlumatların sürətli böyüməsi ilə nəticələnən təhsil, iqtisadiyyat, səhiyyə, hökumət, müharibə və demokratiya səviyyələri də daxil olmaqla sosial təşkilatın bütün aspektlərini dəyişdirən informasiya və kommunikasiya texnologiyalarıdır. Dəqiq və texniki elmlərdən fərqli olaraq sosial-siyasi elmlər cəmiyyətin yeniləşməsi, inkişafı ilə əlaqədar olaraq sosial-siyasi elmlər də dəyişir. Məhz buna görə də sosial-siyasi elmlər yerli şəraitə uyğun olaraq öyrənilir. Sosial-siyasi elmlərin əsas fərqli cəhətlərindən biri də o dur ki, cəmiyyətdə olan yeniləşmə sosial-siyasi elmlərin məzmununa da təsir göstərir. Ona görə də sosial-siyasi elmlər üzrə ədəbiyyatın məzmunu dəyişdikdə sosial-siyasi bibliografiyanın yeni əsaslar üzrə yaradılması da lazım gəlir.*

Açar sözlər: *informasiya cəmiyyəti, sosial-siyasi elmlər, sənəd axını, bibliografik fəaliyyət, informasiya təminatı*

Giriş: *Azərbaycan cəmiyyətinin informasiya təminatında sosial-siyasi informasiya resurslarının rolu böyükdür. Sosial-siyasi elmlər inkişaf etdikcə sosial-siyasi informasiya resursları da daha çox yayılır və inkişaf edir. Sosial-siyasi elmlər dedikdə – tarix, fəlsəfə, dövlət və hüquq, pədoqogika, psixologiya, dilçilik, iqtisadiyyat və s. kimi elm sahələri nəzərdə tutulur. Müasir dövrdə sosial-siyasi elmlər müxtəlif aspektlərdə öyrənilir və tədqiq edilir. Dəqiq və texniki elmlərdən fərqli olaraq sosial-siyasi elmlər elm və texnikanın, cəmiyyətin yeniləşməsi, inkişafı ilə əlaqədar olaraq daim dəyişir. Bu səbəblə əlaqədar olaraq sosial-siyasi elmlər yerli şəraitə uyğun olaraq öyrənilir. Sosial-siyasi elmləri digər elmlərdən fərqləndirən əsas fərqli cəhətlərindən biri də o dur ki, cəmiyyətdə olan yeniləşmə sosial-siyasi elmlərin məzmununa da təsir göstərir. Məhz buna görə də sosial-siyasi elmlər üzrə ədəbiyyatın məzmunu dəyişdikdə sosial-siyasi bibliografiyanın yeni əsaslar üzrə yaradılması da lazım gəlir[7].*

Məsələnin qoyuluşu Sosial-siyasi elmlərin tərkibinə daxil olan elmlərdən biri də tarixdir. Tarix elmi ölkəmizdə və dünyada əsas elit elmlərdən biri hesab olunur. Dəqiq elm olmaması, dəyişikliklərə açıq olması da onu cəlbedici edən məqamlardan biridir. Tarix elminə dair müxtəlif illərdə, müxtəlif vəsaitlər çap olunmuşdur. Cari dövrlərdə tarix elmi üzrə çap olunmuş ən fundamental vəsaitlərdən biri də “Azərbaycan tarixinin zəfər salnaməsi” kitabıdır.

Bu kitab Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusunun 44 gün davam edən II Qarabağ müharibəsində qazandığı zəfər tarixindən bəhs edir. Kitabda göstərilir ki, dövlət başçımızla şanlı ordumuzun, xalqımızın sarsılmaz iradəsi, birliyi və qardaş Türkiyənin böyük mənəvi dəstəyi ilə qısa müddətdə bu nüharibə Azərbaycanın böyük qələbəsi ilə sona çatmışdı. Kitabda Prezident İlham Əliyevin xarici televiziya kanalları və informasiya agentliklərinə müsahibələri də geniş yer alıb. Qeyd edək ki, “Azərbaycan tarixinin zəfər salnaməsi” II Qarabağ müharibəsindən bəhs edən ilk kitabdır.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin xalqa müraciəti ilə başlayır. Həmin nitqdə belə deyilir. “- Əziz həmvətənlər, müzəffər Azərbaycan Ordusu döyüş meydanında yeni qələbələr qazanır. Bu qələbələr hər bir Azərbaycan vətəndaşını sevindirir. Torpağımızı 30 ilə yaxın işğal altında saxlayan düşmən döyüş meydanında Azərbaycan Ordusunun gücünü görür. Biz öz torpağımızda vuruşuruq, öz torpağımızı qoruyuruq və işğalçıları öz torpağımızdan qovacağıq”. Daha sonra, xronoloji ardıcılıqla işğaldan azad olunmuş şəhər, qəsəbə və kəndlərimiz qeyd olunmuşdur.

Əsrlərdən bəri erməni terroristlərinin Azərbaycan torpaqlarında dinc əhaliyə qarşı törətdikləri vəhşiliklər, vandalizm, amansız terrorlar yaşadığımız XXI əsrdə də təsadüfi bir hadisə olmadı. 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə bütün dünyanın gözü qarşısında erməni terroristləri Gəncə, Bərdə, Ağdam, Ağcabədi, Füzuli və Tərtər bölgəsində yaşayış məntəqələrini, mülki şəxsləri raket atəşinə tutmaqdan, yaşlıları, uşaqları, qadınları qətlə yetirməkdən, ağlasığmaz vəhşiliklər törətməkdən çəkinmədilər. Bütün dünya erməni vandalları tərəfindən törədilən cinayət əməllərinin şahidi oldu. Yerli media ilə yanaşı, müxtəlif ölkələrin nüfuzlu kütləvi informasiya vasitələrinin yayımladığı kadrardan da göründüyü kimi, bir zamanlar qaynar həyatın hökm sürdüyü doğma torpaqlarımızda qurulub-yaradılan abad şəhər, kənd və qəsəbələrımızdən əsərəlamət qalmayıb. Qeyd etdiyimiz məqamlar və digər bu qəbil məsələlər real faktlarla Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı, I Qarabağ müharibəsinin iştirakçısı, yazıçı-publisist Şöhrət Səlimbəylinin “Azərbaycan tarixinin zəfər salnaməsi” kitabında öz əksini tapmışdır.

Kitabda həmçinin prezident İlham Əliyevin xarici televiziya kanallarına və informasiya agentliklərinə verdiyi müsahibələr öz əksini tapmışdır. Azərbaycan torpaqlarında işğalçı rejmin dinc sakinlərə qarşı törətdiyi terror aktlarının tarixən erməni siyasətçilərinin soyqırım ideologiyasına əsaslanan məfhumların müasir mərhələlərdə ifadəsi olduğu kimi qeyd olunur. “Böyük dəyərlərə,

yüksək ideallara köklənmiş xalqımız haqq sözünü deyərək Azərbaycanın cahənşümul dövlət olduğunu bir daha ortaya qoydu. Qardaş Türkiyə və Azərbaycan insanlıq adına işlənən suçlara qarşı birgə mövqe nümayiş etdirir. İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın mənzərəsinə baxdıqca adam heyrətə gəlir. Erməni vəhşiləri Qarabağın coğrafi ərazisini, etnik tərkibini, iqtisadiyyatını, sosial-mədəni dəyərlərini, tarixi-mədəniyyət abidələrini, florasını və faunasını dağıdıb, bölgəni bütövlükdə bir məzarlığa çevirib. Muzeylər, məscidlər, mədəniyyət mərkəzləri, məktəblər, hətta məzarlıqlar dağıdılıb”[9].

Problemin təhlili İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı ilə əlaqədar cari dövrdə tarix üzrə sənəd axını durmadan inkişaf edir. Müasir şəraitdə artan tendensiya ilə bu sahəyə dair mövcud sənəd axını artmağda davam edir. Cari dövrdə tarix üzrə çap olunmuş məlumat xarakterli vəsaitlərdən biri də “Qərbi Azərbaycanda soyqırımına məruz qalmış toponimlərimiz” kitabıdır. Kitab Yeni Azərbaycan Partiyasının layihəsi olaraq, Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin 3 iyun 2020-ci il tarixdə Tərtər rayon Olimpiya İdman Kompleksinin açılışındakı çıxışında alimlərimizə etdiyi çağırışa uyğun hazırlanmışdır.

Tarixdən bizə məlumdur ki, ermənilər ilk dövlətlərini 1918-ci ildə Cənubi Qafqazda Ararat Respublikası adı ilə yaratdılar. Lakin bu qondarma dövlətin nə ərazisi vardı, nə də paytaxtı. 1918-ci il mayın 29-da Azərbaycan Cümhuriyyəti Milli Şurasının qərarı ilə tarixi Azərbaycan şəhəri olan İrəvan onlara paytaxt, İrəvan xanlığının 9 min kv. km sahəsi isə onlara ərazi olaraq verildi. Və bu erməni-daşnak dövlətini ilk tanıyanlar da Osmanlı dövləti və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti oldu. Əlinə dövlət yaratmaq fürsəti keçən ermənilərin ilk işi onlara bu fürsəti verən region xalqlarını, ilk növbədə ərazinin yerli sakinləri olan azərbaycanlıları kütləvi şəkildə soyqırımına məruz qoymaq olmuşdur. Artıq bir neçə il sonra ərazilərini üç dəfədən çox artırıb 29,8 min kv. km-ə çatdırdılar, qonşu ölkələrdən köçürülüb gətirilən ermənilərin hesabına əhali sayını da bir neçə dəfə artırdılar. Paralel olaraq, yerli türk-müsəlman əhalinin sayını bir neçə dəfə azaltdılar və regiondan onların izlərini silməyə başladılar. Öncə tarixi mənbələri saxtalaşdırdılar, sonra mərhələ-mərhələ bu ərazilərdə nə varsa, hamısını mənimsədilər, abidələrimizi, toponimlərimizi erməniləşdirdilər.

Bu kitabda da xüsusən 70 illik sovet dövründə ermənilər tərəfindən soyqırma məruz qalan toponimlərdən bəhs olunub. Bu toponimlərin “Ermənistan SSR” Ali Sovetinin rəsmi sənədləri, fərmanları ilə dəyişdirilməsi həmin soyqırımın dövlət səviyyəsində həyata keçirilməsinin əyani sübutudur. Bu insanlığa, tarixə qarşı törədilmiş ən ağır cinayətlərdən biridir.

Kitabda Azərbaycanın tarixi torpaqları olan Qərbi Azərbaycan (indiki Ermənistan) ərazisində ermənilər tərəfindən adı dəyişdirilmiş 953 toponimin siyahısı verilmişdir. Kitabın bir hissəsində adları dəyişdirilmiş əzəli torpaqlarımız, digər hissədə isə adları dəyişdirilmiş abidələr, dağlar, göllər, çaylar verilmişdir. Abidələr siyahısında 22 abidənin adı, neçənci yüzilliyə aid olması, ermənilər tərəfindən adının dəyişdirildiyi tarix verilmişdir. Dağlar siyahısında 12

dağın yerləşdiyi ərazi, hündürlüyü verilmişdir. Çaylar hissəsində 18, göllər hissəsində isə 7 gölün adı çəkilmişdir və onlar haqqında məlumat verilmişdir [1].

Fəlsəfə elmi sosial-siyasi elmlərin mühüm tərkib hissəsindən biridir. Azərbaycanda fəlsəfi bibliografiyanın təşkili və inkişafında ayrı-ayrı elmi müəssisələr, idarə və təşkilatlar, kitabxanalar yaxından iştirak edir. Ona görə də Azərbaycanda fəlsəfə elminə dair müxtəlif informasiya resursları mövcuddur. Fəlsəfə elminə aid ədəbiyyatın öyrənilməsində ümumi xarakterli resurslarının əhəmiyyəti çoxdur.

Fəlsəfə sahəsində sənəd axınına dair ən bariz vəsaitlərdən biri də Heydər Hüseynovun müəllifi olduğu “Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” kitabıdır. Müəllif əsərin giriş hissəsində əsaslandırmağa çalışmışdır ki, XIX əsr Azərbaycan mədəniyyətini keçmişlə varislik əlaqəsində tədqiq etmək zəruridir. Ona görə də əsərin əvvəlində o ən ümumi şəkildə oxucunu Azərbaycan mədəniyyətinin qədim dövr və orta əsr tarixinin əsas məqamları ilə tanış etmişdir.

H.Hüseynovun “Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” kitabı 6 fəsildən ibarətdir. Müəllif çox məharətlə həmin fəsillərdə tədqiq etdiyi mövzular arasında məntiqi ardıcılıq yarada bilmişdir. Belə ki, H.Hüseynov bilavasitə ictimai və fəlsəfi fikrin təhlilinə keçməzdən əvvəl, XIX əsrdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi vəziyyəti siyasi və mədəni mühitin ümumi mənzərəsini verir, sonrakı fəsillərin mövzularını da məhz bu kontekstdə araşdırır. Vəsaitdə həmçinin Heydər Hüseynov böyük alim, dərin təfəkkürlü filosof kimi XIX əsrdə yaşayıb yaratmış görkəmli Azərbaycan mütəfəkkirlərindən Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Kazım-bəy və Həsən bəy Zərdabının dünyagörüşünü ustalıqla təhlil etmiş, bütövlükdə Azərbaycan fəlsəfə tarixinin sistemli tədqiqinin elmi əsasını yaratmışdır.

Kitabın 2-ci fəslisi tamamilə Abbasqulu ağa Bakıxanovun elmi fəaliyyətinə həsr olunmuşdur. Heydər Hüseynov Azərbaycanın fəlsəfi fikir tarixində mütəfəkkirin çoxşaxəli yaradıcılığının fəlsəfi təhlilini verir, onun sosial-siyasi görüşlərini ətraflı təhlil edir, maarifçi və ensiklopedik biliyə malik olduğunu qeyd edir və haqlı olaraq qeyd edir ki, Abbasqulu ağa Bakıxanov rus mədəniyyəti və onun vasitəsilə Avropa ilə tanış olan ilk azərbaycanlı mütəfəkkirlərdəndir. Abbasqulu ağa Bakıxanovun yaradıcılığını hərtərəfli tədqiq edən Heydər Hüseynov, onun “Gülüstanı-İrəm” əsərinin təhlilinə geniş yer vermişdir.

“Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” əsərinin 3-cü fəslisi Mirzə Şəfi Vazehin həyat və yaradıcılığı, ictimai və fəlsəfi dünyagörüşlərinə həsr olunmuşdur. Mirzə Şəfinin etik fikirlərini araşdırarkən Heydər Hüseynov tamamilə obyektiv mövqedən çıxış edir, onun əxlaq haqda fikirlərinin hər birini ayrılıqda təhlil edir.

Heydər Hüseynov bu əsərdə mühüm bir hissəni də Mirzə Kazım bəyə həsr etmişdir. Bu araşdırma Azərbaycanda Mirzə Kazım bəyə həsr olunmuş ilk samballı elmi araşdırmaadır. Mirzə Kazım bəy haqqında böyük rəğbətlə danışan H.Hüseynov onun nəinki Rusiya, eləcə də dünya şərqşünaslıq elminin ən

böyük təmsilçilərindən biri olduğunu söyləyir. O bu əsərdə Mirzə Kazım bəyin yaradıcılığı, əsərlərini təhlil etmiş, fəlsəfi ideoloji fikirlərini mahəratlə vurğulamağı bacarmışdır. Son olaraq, Mirzə Kazım bəyə həsr olunmuş fəslə bu fikirlərlə yekunlaşdırır: “Maarifçi və alim olan Mirzə Kazım bəy özünün filologiya, fəlsəfə və tarix məsələlərinə dair tədqiqatları ilə Azərbaycanda XIX əsr ictimai fikrinin inkişafında görkəmli yer tutur. Professor Mirzə Kazım bəy həmçinin Azərbaycan dilinin elmi qrammatikasının hamı tərəfindən qəbul edilmiş banisidir”[5].

Heydər Hüseynovun əsərinin həcm və məzmun etibarı ilə ən böyük fəslə Mirzə Fətəli Axundovun elmi yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Müəllif M.F.Axundovu “Azərbaycanın XIX əsr mütərəqqi ictimai və fəlsəfi fikrinin ən böyük nümayəndəsi adlandırır. Mirzə Fətəli Axundovun komediyaları və “Aldanmış kəvakib” povesti haqqında geniş danışan Heydər Hüseynov “Kəmalüddövlə məktubları” nı onun yaradıcılığının zirvəsi hesab edir. Həmçinin o, Mirzə Fətəli Axundovun dünyagörüşündə daim ön plana çəkdiyi materialist, demokratik cəhətləri onun baxışlarının aparıcı tərkib hissəsi hesab edir.

Heydər Hüseynov əsərinin böyük bir hissəsini təşkil edən son- VI fəslini Həsən bəy Zərdabinin həyat və yaradıcılığına həsr etmişdir. Həsən bəy Zərdabinin dünyagörüşünə həsr edilmiş bu ilk böyük tədqiqatda Heydər Hüseynov Həsən bəyi demokrat, publisist, təbiətşünas, Rusiyada Azərbaycan dilində ilk qəzet olan “Əkinçi” nin yaradıcısı və redaktoru, Azərbaycan teatrının banisi, görkəmli ictimai xadim adlandırır. Həmçinin Həsən bəy Zərdabinin yaradıcılığında aparıcı mövqeyə malik olan maarifçilik ideyalarını da ön plana çəkmişdir.

Beləliklə, “Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən” kitabında Heydər Hüseynov böyük alim, dərin tənqidlilik filosof kimi XIX əsrdə yaşayıb yaratmış görkəmli Azərbaycan mütəfəkkirlərindən Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Kazım bəy və Həsən bəy Zərdabinin dünyagörüşünü ustalıqla təhlil etmiş, bütövlükdə Azərbaycan fəlsəfə tarixinin sistemli tədqiqatını elmi şəkildə əsaslandırılmışdır [3].

Elm və texnikanın inkişafı ilə əlaqədar müxtəlif elm sahələri üzrə sənəd axını artmaqda davam edir. Bu artım tendensiyası özünü fəlsəfə sahəsində də göstərir. Fəlsəfə sahəsində sənəd axınına dair daha bir vəsaitin təhlilini verək. Bu vəsait Zakir Məmmədovun müəllifi olduğu “Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi” kitabıdır. Kitaba müəllifin əsasən otuz ildən çox müddətdə aşkar etdiyi Azərbaycan filosoflarının və mütəfəkkirlərinin zəngin fəlsəfi irsinə dair tədqiqatlarından xülasələr daxil edilmişdir. Əsərdə qədim dövrdən XIX əsrin sonlarına qədər Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinin inkişaf yolu izlənilir, ideoloji cərəyanlar, təlimlər, onların azərbaycanlı nümayəndələrinin dünyagörüşü Şərqi fəlsəfəsi fikri zəminində araşdırılır, feodalizm dövründə xristian aləmində yalnız dini fəlsəfə (sxolastika və mistika) yayıldığı halda müsəlman ölkələrində üstəlik Şərqi peripatetizmi, habelə Azərbaycan filosoflarının yaratdıqları panteizm və işraqlilik kimi qeyridini fəlsəfi təlimlərin mövcud olduğu, bəşər fəlsəfəsi tarixini zənginləşdirdiyi göstərilir.

“Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi” kitabı 7 fəsildən ibarətdir. Kitabın yeddi fəslində – şərti olaraq bölünmüş tarixi dövrlərdən hər birində – mövcud ideologiyaları-fəlsəfi, ictimai, siyasi, etik-əxlaqi, dini fikirləri özündə əks etdirən mühüm faktların tədqiqatına çəkilməsinə səy göstərilmişdir. Fəlsəfə tariximizin orta əsrlər dövrü, xüsusən XI-XIII əsrlər elmi və fəlsəfi fikirlərlə daha zəngindir. Orijinal fəlsəfi təlimlər yaratmış dünya şöhrətli filosoflarımız bu dövrə aiddir.

Bu kitab otuz ildən çox müddətdə tapıb aşkara çıxarılmış saysız-hesabsız materiallar və araşdırmalar əsasında hazırlanmışdır. Kitabda araşdırılan tarixi dövrlərin ictimai-siyasi, elmi-mədəni həyatı, Azərbaycan filosoflarının, alimlərinin, mütəfəkkirlərinin tərcümeyi-halı, yaradıcılığı başlıca olaraq tarixə, coğrafi yaya, fəlsəfə, fiqh, kəlam, dil və ədəbiyyat tarixinə dair mənbələrə istinadən işıqlandırılır. Bütün dövrlərin “İctimai-siyasi və iqtisadi vəziyyət”in yazılmasında daha çox üçcildlik “Azərbaycan tarixi” əsərinə əsaslanmış, bəzi sətirlər oradan götürülmüşdür[5].

Sosial-siyasi informasiya resurslarının çox geniş sahələrindən biri də dilçiliyə aid resurslardır. Dilçilik elmi ayrı-ayrı tədqiqat müəssisələrində tədqiq edilib öyrənilir və geniş şəkildə tədris olunur. Azərbaycan dilinin fundamental tədqiqatlarının mərkəzi, dilçilik problemlərinin aparıcı təşkilatçısı Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutudur. Bu institut Azərbaycanda dilçiliyin ayrı-ayrısahələri üzrə tədris ədəbiyyatının, həmçinin elmi ədəbiyyatın və eləcə də məlumat nəşrinin müxtəlif lüğətlərin yaranmasında çox böyük tədqiqatlar aparmaqdadır. Azərbaycan dilinin və dilçiliyinin inkişafına təkan verən “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı Azərbaycan dilçiliyinin Avropa və dünya elminə inteqrasiyasına, ölkənin dilçi-alimlərinin beynəlxalq nüfuz qazanmasına yol açır. Dilçilərimizin əsas vəzifələri bu siyasi sənəddən irəli gələn məsələləri qısa müddətdə ləyaqətlə həyata keçirməkdir.

Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəşrləri dilçilik üzrə ədəbiyyatın inkişafında böyük rola malikdir. İnstitutun son dövrlərdə nəşr etdirdiyi vəsaitlərdən biri də “İzahlı dilçilik terminləri lüğəti” kitabıdır. Lüğətdə dilçiliyin müxtəlif sahələri – müasir dil, dil tarixi, dialektologiya, lüğətçilik, üslubiyyat, nitq mədəniyyəti, anomastika, müqayisəli və tətbiqi dilçiliklə bağlı 7500 termin toplanmış və izahı verilmişdir.

Müasir dövrdə elmlərin inteqrasiyası prosesinin güclənməsi müxtəlif elm sahələrində, o cümlədən də dilçilikdə yeni elmi istiqamətlərin sürətlə inkişaf etməsi üçün əsaslı zəmin yaratmışdır. Dilçilikdə yaranan yeni istiqamətlər şübhəsiz ki, aparılan tədqiqat işlərindən asılı olaraq formalaşır. Son dövrlərdə mətn dilçiliyi, nəzəri dilçilik, komputer dilçiliyi, koqnitiv dilçilik, psixolinqvistikaya və paralinqvistikaya dair araşdırmalar gedir. Dilçiliyin bir elm kimi müxtəlif istiqamətlərdə inkişafı, başqa elm sahələri ilə inteqrasiyası mövcud terminoloji sistemdə əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Azərbaycanda

nəşr olunmuş dilçilik terminləri lüğətlərində bu terminlər əks olunmamışdır. Ona görə də müxtəlif tədqiqat işlərində, yeni yazılan dərsliklərdə terminlərin işlənməsi bəzən mübahisə obyektinə çevrilir. Çox vaxt tədqiqatlarda termin anlaşılmaqlığının olması ilə bağlı iradlar səslənir. Bu səbəblə Azərbaycan dilinin dilçilik terminologiyasının nizama salınmasına kəskin ehtiyac duyulur. Bütün bunlar nəzərə alınaraq tərtib olunan bu lüğətdə elmi monoqrafiyalarda, tədris işində tez-tez rast gəlinən 8500 terminin definitiv şərhinə, tərifinə geniş yer verilmişdir. “İzahlı dilçilik terminləri lüğəti”ndə əksər terminlərin Azərbaycan dilində izahını vermək və dilçiliyimizdə müəyyən tarixə malik, qəbul edilmiş və işləklik qazanan terminlərin saxlanması prinsipi əsas götürülmüşdür. Bundan başqa, bir çox dünya dillərində işlədilən və Azərbaycan dilində qarşılığını tam şəkildə yaratmaq mümkün olmayan terminlər də olduğu kimi saxlanmışdır.

“İzahlı dilçilik terminləri lüğəti”nin tərtibi prosesində aşağıdakı istiqamətlər aparıcı rola malikdir:

- Dilin öz daxili imkanları hesabına yaranan terminlər
- Rus dilindən, rus dili vasitəsi ilə başqa dillərdən birbaşa alınmış terminlər
- İngilis dilindən birbaşa alınan terminlər
- Qohum türk dillərindən alınan terminlər

Lüğətin sözlüyünün hazırlanması zamanı aşağıdakı əsas meyar və prinsiplər nəzərə alınmışdır:

- Lüğətdə baş sözlər əlifba sırası ilə iri və qara şriftlə verilir.
- Lüğətin sözlüyünə daxil edilən dilçilik terminlərinin geniş daha dolğun izahı verilir.
- Sözlükdə əsas lüğət məqaləsindən sonra söz birləşmələri və baş sözlərdə öz əksini tapmışdır. Ehtiyac olduqca “bax” məqalələri də verilmişdir.
- Əsas maddədə mövzu ilə əlaqədar terminlər yenə də daxili əlifba sırası ilə qruplaşdırılmışdır.
- Lüğətdə terminlərin orfoqrafiyası müasir ədəbi dilimizin orfoqrafiya normalarına uyğun şəkildə verilmişdir.

Bu prinsip və meyarlar nəzərə alınaraq tərtib olunan lüğətdə elmi-tədqiqat və tədris prosesində tez-tez rast gəlinən terminlərin izahlı şərhinə geniş yer verilmişdir. Lüğəti Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun əməkdaşları – professor Sayalı Sadiqova, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları Natəvan Hüseynova, İradə Abdullayeva, Svetlana Novruzova, Şəbnəm Həsənli-Qəribova tərtib etmişdir [8].

Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun tərtib etdiyi daha bir fundamental vəsait “Müasir türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri” monoqrafiyasıdır. Monoqrafiyada Türk dilindən Azərbaycan, rus və ingilis, eyni zamanda Azərbaycan, rus və ingilis dillərindən türk dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlərə toxunulmuşdur. Kitabda müxtəlif sistemli dillərin bədii ədəbiyyat, hüquq, tibb, qəzet materiallarından istifadə olunmuş, həmçinin tərcümənin Türkiyədə və dünyada keçdiyi tarixi yol haqqında məlumat verilmişdir.

Vəsait 4 fəsildən ibarətdir. I fəsil “Ümumi məlumat” adlanır. Burada müəllif ilk olaraq, şumerlərə aid ən qədim tərcümə nümunəsi sayılan Rosetta daşından II Dünya müharibəsinin maşınli tərcüməsinə qədər tərcümənin keçdiyi dövrə nəzər salmışdır. Bununla yanaşı, tərcümənin mərhələləri, tərcüməşünaslığın sahələri, Türkiyədə və beynəlxalq aləmdə tərcüməçilərin maraqlarını qoruyan qurumlar, həmçinin qaynaq mətnlə, məna və leksik baxımdan ortaya çıxan problemlərə toxunulmuşdur.

Monoqrafiyanın II fəsli “Rus dilindən türk dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlər” adlanır. Burada türk və rus xalqları arasında tərcümənin tarixi, bu dillər arasında tərcümə ilə bağlı fonetik, leksik-semantik və qrammatik cəhətdən qarşıya çıxan çətinliklər, rus və türk yazıçılarının əsərlərindən müəyyən parçalar, eləcə də frazeoloji vahidlər göstərilməklə izah olunmuşdur.

Monoqrafiyanın III fəsli “İngilis dilindən türk dilinə və türk dilindən ingilis dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlər” adlanır. Burada Osmanlı imperiyası ilə İngiltərə arasında tərcümənin tarixinə nəzər salınmış, türk və ingilis dilçilərinin tərcümə ilə bağlı fikirlərinə yer verilmiş, türk və ingilis atalar sözləri, frazeoloji vahidlər müqayisəyə cəlb olunmuşdur. Türkiyənin “Milli Gazetesi” və ingilis dilli mətbu orqan “Daily Express” qəzetlərində dərc olunan materiallara yer verilmişdir. Bununla yanaşı, hüquqi və buna bənzər terminlər də açıqlanmışdır. İngilis və türk dilləri arasında sintaktik aspektdə qarşıya çıxan problemlər yarımbaşlığında isə ingilis və türk dillərində olan zaman formaları qarşılaşdırılmışdır.

Tədqiqatın IV fəsli “Azərbaycan dilindən türk dilinə tərcümədə qarşıya çıxan problemlər” adlanır. Bu başlıqda ümummillə lider Heydər Əliyevin başladığı qardaşlıq siyasətinin bu gün də iki dövlət arasında yüksələn xəttlə inkişaf etdirilməsindən bəhs olunmuş, eyni zamanda Oğuz qrupu türk dillərinə daxil olan dillərin tərcümə prosesində rast gəlinən problemləri işıqlandırılmışdır. Eyni dil qrupuna daxil olan Azərbaycan və Türkiyə türkcəsinin tərcümədə rast gəlinən fərqlilikləri aşiq ədəbiyyatı, Məmməd Hüseyin Şəhriyarın “Heydər babaya Salam”, Əhməd Cavad, Mirzə Ələkbər Sabirin şeirlərindən bədii örnəklər, “Kitabi Dədə Qorqud” və “Koroğlu” dastanlarından nümunələr gətirməklə göstərilmişdir.

Əsərin “Nəticə” hissəsində monoqrafiyanın bütün fəsilləri əhatələnmiş, türk dilinə Azərbaycan, rus, ingilis dillərindən və Azərbaycan, rus, ingilis dillərindən türk dilinə tərcümədə rast gəlinən problemlərə ümumləşdirici nəzər salınmış və bu problemlərin perspektiv həlli yolları göstərilmişdir [4].

Sosial-siyasi elmlərin mühüm tərkib hissələrindən biri də iqtisadiyyatdır. Azərbaycanda iqtisadiyyat üzrə sənəd axını XX əsrin əvvəllərindən daha da artmışdır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatı sistemində keçməsi zəmnində elmi iqtisadi biliklərə, elmi iqtisadi təfəkkürə kifayət qədər malik olmaq çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi ədəbiyyatın öyrənilməsində və bu sahədə yeni məlumatların operativ şəkildə mütəxəssislərə çatdırıl-

masında Azərbaycan milli bibliografiyasının mühüm qollarından biri olan iqtisadiyyat ədəbiyyatının bibliografiyası mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə dövlətin iqtisadi siyasətinin öyrənilməsində “Bazar iqtisadiyyatına keçid: Dövlətin iqtisadi siyasəti” monoqrafiyası böyük əhəmiyyətə malikdir. Monoqrafiyada həmçinin bazar təsərrüfatının iqtisadi strategiyası, bazar iqtisadiyyatında dövlət, Azərbaycanda iqtisadi islahatların aparılması, özəlləşdirmə, sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşması və inkişafı, Azərbaycan dövlətinin pul-kredit, maliyyə, büdcə, vergi, gömrük və sosial siyasəti şərh edilir. Vəsaitdə həmçinin respublikamızın beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesində iştirakı, Azərbaycan dövlətinin neft strategiyası, xarici investisiyaların cəlbə, xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və s. məsələlər geniş əksini tapmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətlərinə keçid dövründə respublikamızda baş verən iqtisadi dəyişiklikləri getdikcə daha da sürətləndirən islahatların aparılmasında və yeni məzmunlu ictimai siyasi münasibətlərin formalaşmasında Heydər Əliyev cənablarının böyük rolu vardır. Belə ki, müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanmış, bazar iqtisadiyyatına keçidi nəzərdə tutan, azad sahibkarlığa hüquqi təminatın yaradılması, qlobal strukturlara inteqrasiyanın güclənməsi və s. iqtisadi inkişaf məsələlərinə daim diqqət yetirilir. Bu baxımdan möhtərəm Heydər Əliyev göstərir: “İqtisadiyyatı güclü olan ölkə hər şeyə qadirdir” [2].

İqtisadiyyat üzrə sənəd axını cari dövrdə daha da artmış və tələbatçıların bu sahəyə dair informasiya tələbatının ödənilməsində çox böyük rola əhəmiyyətə malikdir. İqtisadiyyat üzrə sənəd axınına dair ən unikal vəsaitlərdən biri də “Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının əsasları” adlı vəsaiti misal göstərə bilərik.

Azərbaycan iqtisadiyyatının öyrənilməsi üçün hazırlanmış bu vəsait keçid dövründə olan dövlətin milli iqtisadiyyatının ümumi səciyyəsi, ayrı-ayrı sektorlar üzrə, eləcə də regional təhlili, iqtisadi siyasəti, beynəlxalq iqtisadi institutlarla inteqrasiya, xarici sərmayələr səviyyəsi ilə investisiya iqlimi və kapital yatırımları imkanları araşdırılır.

“Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının əsasları” adlı vəsaitin hazırlanmasında əsas məqsəd, ilk olaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatının məzmun və mahiyyətini, nəzəri-praktiki problemlərini, onların tədqiqat istiqamətlərini sərbəst surətdə qavramaq imkanı verməkdən ibarətdir. Həmçinin bu vəsait, tələbatçıları ölkə iqtisadiyyatının tədqiqində istifadə edilməsi mümkün olan əsas nəzəriyyələr və əlaqəli biliklər ilə də məlumatlandırır. Dərs vəsaiti mövcud ali təhsil standartlarına uyğun formada tərtib olunaraq, giriş, 9 fəsil və 48 paragrafdan ibarətdir. Birinci fəsil və ya bir neçə paragraf müvafiq tədris proqramlarının quruluşuna və fənnin öyrənilməsi üçün zəruri olan kredit saatlarının tələbinə uyğun olaraq hesablanmışdır. Dərslərdə çoxlu sayda illustrasiyalardan istifadə olunmuş, müxtəlif şəkillər, sxemlər, cədvəllər, və digər qrafik təsvir və əyani məlumatlar yerləşdirilmişdir.

Dərs vəsaitinin “Qaynaqlar” bölməsində əksini tapan geniş informasiya mənbələri, ədəbiyyatlar və veb-saytlar onun mövzuları ilə adekvatlıq tələb edir. Burada 281 ədəbiyyat və informasiya mənbəyindən istifadə olunmuşdur. Müəllif giriş hissədə vəsaitin bir sıra çatışmazlıqlarının, ziddiyətli görünən məqamların olmasını da istisna etmir. Belə ki, istifadəçi burada Azərbaycan iqtisadiyyatı ilə bağlı bütün anlayış və istilahların yer aldığı qənaətinə gəlməməlidir [6].

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə elm və təhsil sisteminə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması səviyyəsinin yüksəldilməsi üsullarından biri müxtəlif predmet sahələri üzrə bilik və verilənlərin intellektual emalı sistemlərinin yaradılması və istifadəsidir. Sivilizasiyanın inkişafının müasir mərhələsi olan informasiya cəmiyyətinin formalaşmasının və inkişafının əsasında informasiya kommunikasiya texnologiyaları (İKT) dayanır. Ona görə də informasiya cəmiyyətinin xüsusiyyətlərini və inkişaf tendensiyalarını İKT müəyyən edir. Bu gün İKT hərtərəfli və dinamik inkişaf prosesindədir. İKT sahəsində əldə edilən nailiyyətlərin hamısı praktiki əhəmiyyətə malikdir və bu nailiyyətlər cəmiyyətin bütün sahələrinə çevik şəkildə tətbiq edilir. Buna görə də hazırda cəmiyyət, insan həyatı kəskin və bir sıra hallarda gözlənilməz və proqnozlaşdırılması mümkün olmayan transformasiyalar dövrünü yaşayır. Belə ki, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni sahələrdə bir-biriləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan, bir-birilərinə qarşılıqlı təsir göstərən, zəncirvari bağlılığa malik dərin dəyişikliklər prosesi müşahidə olunur. İnformasiya cəmiyyəti insan fəaliyyətinin bütün sahələrində baş verən kompleks dəyişikliklərin məhsulu olduğu kimi, onun elmi problemlərinin araşdırılması da multidisiplinar yanaşma tələb edir. Yəni informasiya cəmiyyətinin elmi problemləri texnologiya, iqtisadiyyat, hüquq, politologiya, fəlsəfə, sosiologiya, psixologiya, pedaqogika, kulturologiya, linqvistika və s. sahələr üzrə əlaqələndirilmiş şəkildə tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Məhz bu sahədə sosial-siyasi məzmunlu sənədlər informasiya təminatında mühüm rol oynayır.

İstifadə olunan ədəbiyyatın siyahısı

1. Ələkbərli Ə. Qərbi Azərbaycanda soyqırımına məruz qalmış toponimlərimiz.- Bakı: Elm və təhsil, 2020.- 95 s
2. Əliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid:Dövlətin iqtisadi siyasəti//monoqrafiya.- Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı.-2002.- 440 s.
3. Hüseynov H. Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən.-Bakı, “Şərq-Qərb”.- 2007.- 400 s.
4. Hüseynova E. Müasir türk dili: Tərcümənin linqvistik problemləri.-Bakı, “Savad”, 2019, 160 s.
5. Məmmədov Z. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006.-328 s.
6. Mirzəyev.A və b. Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatının əsasları.-“Zərdabi Nəşr” MMC, Bakı, 2019.-440 s

7. Sadıqova S.A. Sosial-siyasi informasiya resursları: Dərs vəsaiti. - Bakı: Mütərcim, 2016 .-126 s.
8. Sadıqova S. və b. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti.-“Elm” nəşriyyatı, Bakı.-2018.-912 s
9. Səlimbəyli Ş. Azərbaycan tarixinin zəfər salnaməsi.–Bakı: Avropa, –2020.– 512 s.

Sadıqova Solmaz, Nəgıyeva Fıdan

ДОКУМЕНТАЛЬНЫЙ ПОТОК ПО ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИМ НАУКАМ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ИНФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена на документальный поток по общественно-политическим наукам в Азербайджане и его роли в обеспечении информацией общества. Было отмечено, что обеспечении информации является основой формирования и развития информационного общества, которое является современным этапом развития цивилизации. Информационное общество - это общество, в котором использование, создание, распространение, манипулирование и интеграция информации являются важной деятельностью. Основными движущими силами информационного общества являются информационные и коммуникационные технологии, которые меняют все аспекты социальной организации, включая образование, экономику, здоровье, правительство, войну и демократию, что приводит к быстрому распространению различной информации. В отличие от точных и технических наук, социально-политические науки также меняются в связи с обновлением и развитием общества. Поэтому социально-политические науки изучаются с учетом местных условий. Одно из основных отличий социально-политических наук состоит в том, что инновации в обществе также влияют на содержание социально-политических наук.

Ключевые слова: информационное общество, социально-политические науки, документальный поток, библиографическая деятельность информационное обеспечение

Sadigova Solmaz, Nagiyeva Fidan

DOCUMENTARY STREAM ON SOCIO-POLITICAL SCIENCES IN AZERBAIJAN AND ITS ROLE IN PROVIDING INFORMATION OF SOCIETY SUMMARY

The article is devoted to the documentary stream on socio-political sciences in Azerbaijan and its role in providing information to society. It was noted that providing information is the basis for the formation and development of the information society, which is a modern stage in the development of civilization. The Information Society is a society in which the use, creation, distribution, manipulation and integration of information is an important activity. The main driving forces of the information society are information and communication technologies, which are changing all aspects of social organization, including education, economy, health, government, war and democracy, which leads to the rapid dissemination of various information. Unlike exact and technical sciences, socio-political sciences also change

in connection with the renewal and development of society. Therefore, socio-political sciences are studied taking into account local conditions. One of the main differences between socio-political sciences is that innovations in society also affect the content of socio-political sciences.

Keywords: information society, socio-political sciences, documentary stream, bibliographic activity information support

Rəyçi: p.ü.f.dok.,dos. N.İ.İsmayılov